

MÜLKİYE'DE KENTBİLİM*

Ruşen KELEŞ**

Teşekkür ederim Sayın Başkan, bütün arkadaşlarımız Mülkiyeli galiba...Öyle görülüyor. Başkan beni ortanın soluna aldı ki, orta-sol düşünceleri ifade edeyim diye. Reuter, bizim kürsünün kurucusu, Lenin ile çok yakın ilişkiler içinde olan birisiydi ve Volga Almanları adını taşıyan bir komünist partisinin genel sekreterliğini yapmıştı, bunun için mi Başkan beni sol tarafa oturttu bilmiyorum. Efendim, bu salon benim için, benim gibi katılımcılar arasında en eski olan bir kimse için çok önem taşıyor: çünkü biz öğrencilik ve asistanlık yıllarımızda akşam yemeklerinden sonra burada birlikte dans ederdik. İstanbul'dan gelen arkadaşlarımız, Anadolu'dan gelen arkadaşlara dans öğretirlerdi burada. Tuncer Bulutay da belki hatırlayabilir, çünkü benden birkaç yıl sonra idi okulda. Benim ve onun gibi bu salonda yaşananlara yakından tanık olmuş kişiler bulmak kolay değildir artık. Sempozyumu düzenleyenlere bu vesileyle teşekkür ederiz. Bizim kürsüdeki, anabilim dalındaki arkadaşlar ilgi alanlarına giren konuları bir bütünlük içinde ele alacaklardır. Ben, Reuter'den ve Reuter'in Şehircilik ile ilişkisinden söz etmek üzere görevlendirildim

Her bilim dalının kendine özgü bir gelişim süreci vardır. O alanda çalışan bilim insanlarının tekelinde olmayan, ama uzun bir tarihsel süreç içerisinde ampirik araştırmaların ve kuramsal çalışmalardan oluşan bir birikimin sonucu olarak değerlendirilebilir. Bilim insanları da yeteneklerine, bilgilerine, deneyimlerine ve sahip oldukları araçlara göre bu birikime belli ölçülerde katkıda bulunurlar. Ernst Reuter, 1938-1939 ders yılında Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'nda Şehircilik, Yerel Yönetimler ve Belediye Maliyesi gibi dersleri okutmakla görevlendirilmiş, uygulamadan gelen bir bilim insanıdır. O günkü adı Siyasal Bilgiler Okulu olan okulumuzun, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olduğunu ve İçişleri ve Maliye Bakanlığı'na yüksek düzeyde kamu görevlisi yetiştiren bir okul olduğunu hepiniz biliyorsunuz. Okuldan mezun olup da bu iki bakanlıkta yüksek düzeyde görev yapanlar, Reuter'in okutmakta olduğu konulara en çok gereksinme duyacak kimselerdi. Ekonomistler, devletle belediyeler arasındaki mali ilişkileri düzenlemek, vali ve kaymakamlar ise, komünlerin mali, idari ve imar planlamasıyla ilgili işlemlerine ilişkin vesayet yetkilerini çok bilinçli bir şekilde yerine getirebilmek, kullanabilmek için bu bilgilere gereksinme duyuyor ve bu dersleri yoğun bir biçimde katılıyorlardı. O tarihte dünyanın başka yerlerindeki üniversitelerde de toplum bilimleri konularının, Kentbilim (Şehircilik) öğretimiyle ilgili programlara yeni yeni sokulmakta olduğu görülüyordu. Daha sonraki tarihlerde İçişleri Bakanı da olan Emin Erişirgil, Siyasal Bilgiler Okulu'nun Müdürü olarak görev yapmaktaydı. Emin Erişirgil, uzak görüşlü bir yönetici olarak Ernst Reuter'i Siyasal Bilgiler Okulu'nda bu

* Bu bildiri, sempozyum konuşma metni üzerinde yapılmış bazı düzeltmelerle elde edilmiştir.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi (E).

konularda ders vermeye davet ediyor. Fakat daveti alan Reuter, Nazi Almanyası'ndan, Hitler diktatörlüğünden kaçmış ve Türkiye'ye gelmiş bilim insanlarından bir tanesiydi ve İktisat Vekaleti'nde tarife uzmanlığı görevini yapıyordu. Emin Erişirgil, Reuter'i bu görevi yaptığı sırada Siyasal Bilgiler Okulu'na davet etmişti. Reuter, Nazi Almanyası'nın dikta rejiminden kaçıp Türkiye'ye gelmeden önce Madgeburg kentinde belediye başkanı olarak da görev yapmış, böyle bir deneyim geçirdikten sonra Türkiye'ye gelmişti. Dolayısıyla, Emin Erişirgil'in az önce söylediğim amaçları gerçekleştirebilmek için Reuter'i Siyasal Bilgiler Okulu'na davet etmesi, az önce de değindiğim gibi, çok uzak görüşlü bir bilim insanının ve yöneticinin alabileceği bir karardır. Siyasal Bilgiler Okulunda göreve başlayan Reuter, Kasım 1938'den Eylül 1946'ya kadar sekiz yıllık bir öğretim üyeliği süreci geçirmiştir. Reuter, kuramsal bilgilerini ve pratik deneyimlerini Türk Kentbiliminin hizmetine koyarken, bir yandan da araştırmalar ve yayınlar yapıyor, danışmanlık hizmetinde bulunuyordu. Bunlardan bir tanesi de, 1946'da tam Türkiye'den ayrılmak üzereyken, hükümetin, kendisinden İller Bankası hakkında bir rapor hazırlamasını istemesidir. Reuter bunun üzerine ayrılış tarihini iki ay erteler ve kendisinden istenen raporu hazırladıktan sonra ülkeyi terk eder. O yıllar 1933'de kurulan bu kurumun Belediye Bankası'nın olmaktan çıkıp 1945'te İller Bankası adıyla yeni bir kimliğe kavuştuğu yıllardır. Acaba Reuter'in katkıda bulunduğu konular ve katkılarının niteliği nedir? Bunları başlıklar halinde toparlayabiliriz.

Bunlardan ilki köylerden kentlere akındır. Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak yakın zamana kadar her beş yılda bir nüfus sayımları yapıyordu. Bu nüfus sayımlarının sonuçları Türkiye'nin özellikle 1945'ten, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği yıllardan sonra çok hızlı bir kentleşme sürecine girdiğini gösteriyor. Reuter, yazılarında, köy ve kenti ayırt etmekte kullanılan kriteri, 10.000 nüfus ölçütünü kullanmıştır. Bizler de aynı ölçütü yıllarca kullandık. Hatta, Türkiye İstatistik Kurumu da uzun yıllar bu ölçütleri kullandı. Reuter'in Yakın Münakale adıyla yayımlanmamış bir kitabı vardır, kent içi ulaşım karşılık gelen bir çalışmadır. Kentleşme konusuna bu kitapta genişçe yer ayırdığını görüyoruz. Reuter, orada, Türkiye'de kentleşmenin kuşkuyla ve duraksamayla karşılanması gerektiği görüşünü savunuyor, kentlerin alabildiğine büyümesinden doğabilecek sakıncalara ilk parmak basan kişilerin başında geliyor ve diyor ki: "Köyü kente benzetelim, kenti de köye benzetelim". Kenti köye benzetelim demek, elbette ki kenti gecekonduyla dolduralım gibi bir olumsuz isteğin anlatımı değildir. Sözüünü ettiği şey, ondan oldukça uzun bir süre önce Ebenezer Howard adındaki önemli bir düşünürün bahçe-kent (garden-city) adıyla ortaya koymuş olduğu kentleşme düşüncesini yansıtmaktadır. Daha sonra bu tür düşüncelere köy kent, tarım kentleri gibi başka isimler altında sahip çıkmak isteyenler olmuştur.

İkinci olarak, Reuter'in konut ve arsa politikalarına ilişkin olarak söyledikleri üzerinde durulabilir. Reuter konut politikasına ilişkin görüşlerini Konut Bilgisi adıyla yayımlanan kitabında ayrıntılarıyla açıklamıştır. Ayrıca, Türkiye Kooperatifçilik Kurumu'na verdiği bir rapor var, başlığı, "Mesken Meselesinin Hal Çareleri" olan küçük bir broşürdür ve konut kiralarnı savaş sonrası yıllarda denetlenmesini, hatta dondurulmasını öneren önemli bir çalışmadır. Orada, Reuter, konut sunumu alanında devletle birlikte yerel yönetimlerin de rol üstlenmesi gerektiğini savunur. Bu da önemli bir düşüncesidir. Konut gereksinmesi içinde olanlara arsa, mali yardım, kredi ve teknik danışmanlık hizmetlerinin sağlanabileceğini dile getirir. Reuter'e, göre özellikle

belediyeler, ellerindeki arsaları satmaktan kaçınmalıdır ve var olan arsalarını stok yapmalıdır. Böylece, gelecekte gereklilik duyulduğunda, yüksek bedellerle arsa satın almak ya da kamulaştırmak zorunda kalmaktan kurtulmuş olurlar. Uzak görüşü belediyelerin yapması gerekeni bu şekilde özetliyor: “Arsa stoku ne kadar büyük olursa kentlerin yönetimdeki başarı düzeyi o kadar yükselir”. Berlin Belediyesi’nin 1924 ve 1931 yılları arasında birtakım çiftlikleri satın alarak arsa stoku yapmasının sonraki yıllardaki başarısı üzerinde nasıl olumlu katkıları olduğunu hem yazmış hem de söylemiştir.

Kentlerin planlı gelişmesi hakkında da Reuter’in birtakım düşünceleri vardır. “Bir kentin planları yapılırken mahalli topluluğunun içinde bulunduğu ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel koşullar ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir” diyor. Reuter, kent planlarına yön vermesi gereken ekonomik kurallara ilk kez parmak basmış bir bilim insanı olarak değerlendirilebilir. Kent planları yapmanın, teknik anlamda tasarımcılara bırakılamayacak kadar önemli olduğunu: çünkü kent planlamasını mutlak suretle ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerle de desteklenmesi, beslenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu konuda önemli bir önerisi şudur; kentlerde yoğunluk artırılmamalıdır, hektar başına düşen nüfus 150 kişiyi geçmemeli ve yüksek yapı yapmaktan kaçınılmalıdır. Yaygın ve alçak yapı düzenin, çok katlı ve yüksek yapılara tercih edilmesi gerektiğini açık bir dille ifade etmiştir. Eğer bugün Reuter Ankara’da yaşıyor olsaydı, son günlerde başka toplantılarda da söylediğim gibi, Çukurambar’ı görse, ‘çukur’ adının yarattığı aşağılık kompleksinden kendini kurtarmak istermişçesine anlamsız bir yükselme yarışı içerisine giren bu semt için ne söyleyeceğini takdirlerinize bırakıyorum.

Reuter’in kentsel hizmetler ve çevre sorunları hakkında da söyledikleri vardır. Bunlar Komün Bilgisi adlı kitabında yayımlanmıştır. Halkın zorunlu gereksinmelerini karşılamayı amaçlayan hizmetler, İngilizcesi ‘public utilities’ olan bir kategori ve sağlıkla ilgili gereksinimlerden doğan hizmetler, caddelerin, mezbahalar, hayvan barınakları, pazar yerleri gibi alanların temizliği ve çöp kaldırma gibi hizmetler ise ayrı bir kategori olarak yer almıştır. Üçüncü bir kategoride ise komünlerce türlü şekilde işletilen işletmelere, belediye lokantaları, gazinoları, eczaneleri vardır. Son kategoride de komünlerin otel ve turistik tesisler gibi ekonomik girişimleri yer alıyor. Çevrenin bütün dünyada güncel bir konu haline gelmediği tarihlerde bile, 1945’ten hemen sonra çevre konusuna önemle parmak basmış bir kişidir. Özellikle Berlin’de sefalet mahalleri denilebilecek yerde yaşayan kimselerin içinde bulundukları yaşam koşullarına dikkat çekerek yapılması gerekenlere ilişkin bazı önerilerde bulunuyor.

Kent içi ulaşım, üzerinde durduğu başka bir konudur. Bu konuda yayınlanmamış olan, fakat bizim fakülte kitaplığında daktilo olarak yazılmış Yakın Münakale kitabında; ulaşımı yönetim, işletme ve ulaşım tekniği yönleri ile ele alıyor, mühendislik konularına hiç girmiyor ve böylece kent içi ulaşımın teknik özellikleri dışındaki boyutlarının da önemli olduğunu vurgulamak istiyor. Bu kitabında özellikle toplu taşıma üzerinde durmuştur. Kent içi ulaşım, kentin bütününün ekonomik ve sosyal yapısını ilgilendiren bir konu olarak görülmelidir. En uygun kent içi ulaşım sisteminde otobüslerin kullanılması gerektiğini ve ileride bunun tramvayla desteklenebileceğini belirtiyor. Bugün İstanbul ve Ankara başta olmak üzere şehirlerimizin en büyük sorunu taşımadır.

Dolayısıyla, en çok gereksinme duyulan çözüm de, bu toplu taşıma sorunuyla ilgili olandır.

Reuter'in, belediyelerin ekonomik girişimleri ve işletmeleri konusunda önemli saptamaları ve önerileri vardır. Bu konuya fazla girmeyeceğim; fakat yayınlarında belediye işletmeciliğini şu koşullara bağlı olarak ele aldığına değinmekle yetineyim: ilk olarak, girişimin amacı kamu yararını ilgilendiren bir hizmetin görülmesi olmalıdır; ikinci olarak o iş, başkalarının daha iyi yerine getirilebilir olmamalıdır; üçüncü olarak bu girişim, belediyenin mali gücüne ve gereksinmelerini uygun olmalıdır ve son olarak ekonomik girişim belediyeye bir gelir sağlamalı ve bu gelir de işin giderlerini karşılar olmalıdır.

Reuter'in üzerinde durduğu en önemli nokta ve uygulamada Türkiye'nin çok işine yarayan bir düşünce de belediye maliyesi ve bu çerçevede mali denkleştirme konusudur. Buna göre, belediyelere ne kadar çok görev verilirse, onlara sağlanacak gelir kaynakları da o görevlerle orantılı olmalıdır. Reuter'den bu dersi almış olanlar, Kurucu Meclis'te 1961 Anayasası'nı hazırlarken bu anayasaya 'yerel yönetimlerin gelir kaynakları görevleri ile orantılı olmalıdır' kuralını koymuşlardır. Görevleri çok olan yerel yönetimleri farklı oranda gelir kaynakları daha sağlanmalıdır. Reuter bu düşüncelerinde Alman bilim insanları Rudolph Gneist ve Otto von Guericke'den geniş ölçüde etkilenmiştir.

Komün bankaları konusu üzerinde önemle durmuştur. Nitekim, İller Bankası'na ilişkin olarak verdiği raporda da bunun izleri açıkça görülüyor. Biliyorsunuz İller Bankası, Reuter'in raporunu vermesinden uzun yıllar sonra, 2011 yılında İlbank A.Ş. haline getirilmiştir. Bir devlet bankası olarak görevini yaptığı zamana oranla bugün yerel yönetimlere sunduğu hizmetlerin kalitesinde olumlu veya olumsuz yönlerde ne gibi değişiklikler olduğu incelenmeye değer bir konudur.

Sonuç olarak birkaç söz söyleyerek bitiriyorum. Ernst Reuter'in Türkiye'den ayrılışının 40. yılında Alman Kültür Merkezi'nin katkılarıyla Mülkiye Şeref Salonu'nda 1986 yılında bir toplantı yaptık. O sıralarda Mercedes Yönetim Kurulu Üyesi olarak görev yapan oğlu Edzard Reuter de toplantıya gelmişti. O toplantıda da bir konuşma yapmışım. Bu toplantıya sunulan bildiriler Alman Kültür Merkezi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin ortaklığıyla kitap olarak basıldı. Orada söylediklerimi tekrar edeceğim, bu konuda söyleyeceğim yeni bir şey yok.

İlk olarak Kentbilim ve Kent Yönetim uygulamalarında sorumluluk üstlenen ve mülki yönetim amiri (vali ve kaymakam) olarak görev yapacak kişilerin yetişmesinde Reuter'in çok önemli katkıları olmuştur. Bir kuşağın valileri, kaymakamları, genel müdürleri, müsteşarları ve hatta bakanlarından birçoğu, ondan aldıkları ışığı Türkiye'de yerel yönetimlerde görev yapan belediyelere taşımış; kendi görev alanlarına giren konularda, görevlerini çağdaş kent yönetimi ilkeleri doğrultusunda yerine getirmiş ve uygulamalara yön vermiştir. Yorulduğunuzu görüyorum, ikinci noktaya geçmeden önce sizi dinlendirecek bir anekdot paylaşayım. Reuter'in öğrencileri arasında olan ve sonradan Maliye Bakanı olan Ziya Müezzinoğlu da, az önce bahsettiğim 1986'daki toplantıda bizimleydi ve bu anıyı anlatmıştı. Reuter kısa sürede Türkçeyi öğrenmiş ve derslerini Türkçe işlemiştir. Fakat arada sırada aksayan bir anlatımı olduğu söylenir. Bir

gün derste mali denkleştirme konusunu anlatıyormuş. Mali denkleştirme konusu, özünde teknik bir konu olduğu için öğrenciler onu izlemekte zorlanıyormuş. Birbirlerine bakıyorlar iken, bazen de başlarını öne eğiyorlarken Reuter, “Arkadaşlar anlatırken istediğiniz zaman beni kesebilirsiniz” dediğinde çocuklar kahkahalarla gülmüşler. Reuter durumun farkına varmış, “Kesebilirsiniz diyorsam sözümü kesebilirsiniz anlamında söylüyorum, beni bıçakla doğrayabilirsiniz anlamına gelmez” demiştir.

İkinci olarak, Türkiye’de kentlerin gelişmesine, planlanmasına ve rasyonel yönetimine ilişkin disiplinlerin ilk defa sosyal bilimler çerçevesinde okutulmasını sağlamıştır Reuter. O tarihte Orta Doğu Teknik Üniversitesi yok; ama Mimar Sinan Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi’nde teknik anlamda bu konular okutuluyor. Halbuki bu konuların teknik anlatımla sınırlandırılmasının yeterli olmadığı tezi ilk defa Reuter tarafından dile getiriliyor ve Siyasal Bilgiler Okulu’nda uygulama alanı buluyor. Bu nedenledir ki öğrencileri, ondan edindikleri birtakım bilgileri görevlerini başarıyla yerine getirdiler.

Üçüncü olarak da Türkiye’de bilim çevrelerine, yöneticilere, belediyeçilere ve ekonomistlere hitap etmekte olan sayısı iki düzineyi geçen kitabı vardır. Bunların hemen hemen hepsi Türkçe olarak yayımlanmıştır. Bazıları da daktilo sayfaları halinde kitaplığımızda mevcuttur. Hepsisi çok önemli kaynaklar niteliğindedir. Reuter ile yüz yüze gelmeyen kent yöneticilerini ve kent bilimcilerini bile öğrencisi yapacak değerde yayınlardır. Bu anlamda Reuter’in yüzünü görmüş olmak şart değil.

Son olarak eklemekte yarar gördüğüm nokta şudur, onun kurduğu kürsüde ben altmış yıldan fazla zamandır bulunuyorum. Kendisini tanıma onuruna sahip olmadım ama eşi Hanna Reuter ve oğlu Edzard Reuter ile çok defalar görüştüm. Çalışmalarımı yıllardır Alman Büyükelçiliği’nin bize bağışlamış olduğu ve şimdi Ayşegül Hoca’nın odasında asılı olan Reuter portresinin altında sürdürüyorum. Bir şey yazarken, çalışırken ve yaptığım işin doğru ya da yanlış olduğunu düşünürken, Reuter’in tepeden beni izlemekte olduğunu duyumsarım her zaman. Hamburg Üniversitesi’nden bir araştırmacı bilim insanı dostumuz, Prof. Dr.Klaus -Detlev Grothusen, Alman dikta rejiminden kaçıp Türkiye’ye gelen bilim insanlarının başına gelenleri konu edinen bir kitap yazdı. Yukarıda belirtmeğe çalıştığım nedenlerden olsa gerek, söz konusu kitabında bizden de söz ederek, rahmetli hocamız Prof. Fehmi Yavuz için Reuter’in “akademik oğlu” ve benim için de Reuter’in “akademik torunu” demiştir. Dolayısıyla, biz de torun olmanın etik sorumluluğunun gereğini yerine getirmeye çalışıyoruz. Reuter yalnızca bilim insanı ve uygulayıcı değil, aynı zamanda davranışları örnek alınması gereken rol model bir kişilikti. Buna bir örnek vermek istiyorum; Erişirgil, Reuter’i İktisat Vekaleti’nden fakülte kadrosuna aldığı anda, fakülte kadrosundan kendisine maaş ödeniyor fakat o günkü mevzuat İktisat Vekaleti’ndeki tarife uzmanlığı kadrosundan da aylık almasına engel değil. İki aylığı da alabilir durumda iken, önce bir duraksama geçiriyor ve Emin Bey’e İktisat Vekaleti’ndeki görevini oradan aylık almadan sürdüreceğini bildiriyor. Etik kurallara bağlılığı açısından bu önemli bir davranıştır bu Ernst Reuter’in.

Reuter neden Almanya’dan Türkiye’ye geldi? Birçok bilim insanının Almanya’dan, Hitler rejiminden kaçması Yahudi olmaları ve özgürlüklerine düşkün oldukları sebebiyledir. Reuter Yahudi değildi, yalnızca Volga Almanları adını taşıyan bir Komünist Partisinin Genel Sekreterliğini yapmıştır. Vladimir Lenin ile çok yakın ilişkiler

içerisinde olmuştur ve Lenin kendisi için: “Ernst Reuter, çok zeki, çalışkan ve ileri düşünceli bir kişidir, fakat bir kabahati vardır, özgürlüklerine gereğinden fazla düşkündür”. İşte Reuter’i Hitler Almanyası’ndan ayıran ve Atatürk Türkiye’si’ne getiren başlıca etmen, onun özgürlüğüne gereğinden fazla düşkün olmasıdır. Bütün bilim insanlarının, yöneticilerin, mülki idare amirlerinin ve her türlü yüksek düzeyde görev yapanların etik kurallara gereği kadar düşkün olmaları dileğiyle, sizleri sevgiyle selamlıyorum